

lülerin üzerinden ağır vergileri kaldırdı. Sulama işlerini tanzim ederek Enbâr'dan Kûfe ve Necef'e kadar uzanan bir kanal yaptırdı. Kurduğu vakıflar ve hayır müesseseleriyle halkın sevgisini kazandı; bunlar arasında Necef'te yaptırdığı ribât* meşhurdur. Moğollar'ın tahribatı onun gayretleriyle kısa sürede giderilmiş, böylece nüfus artmış, refah seviyesi yükselmiş ve devlet gelirleri çoğalmıştır.

Cüveynî'nin, saray entrikalarının çok yoğun olduğu bir dönemde kardeşi Şemseddin ile beraber mevki ve nüfuzunu muhafaza edebilmesi çok keskin bir zekâyâ sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Cüveynî merkezi Bağdat olmak üzere bütün Irak'ta melik unvanıyla âdetâ bir hükümdar gibi hareket ediyordu. Kaynaklar onun hidiv-i a'zam, dârâ-yı âlem, zıllullah, uluğ, kutluğ ve inanç gibi unvanlar kullandığını belirtmektedir. Ahmed Teküder zamanında hükümdarlar gibi çetr* taşıma imtiyazına sahipti.

Cüveynî'nin Mansûr ve Muzafferüddin adında iki oğlu ve bir de kızı olmuştur. Mansûr 1289'da Muzafferüddin ise 1291'de idam edilmiş, kızı ise İlhanlı Hükümdarı Gazan Han'ın İslâmiyet'i kabulünde büyük rol oynayan meşhur sûfi Sadred-din Hammûye ile 1272'de evlenmiştir.

Eserleri. 1. *Târîh-i Cihângüşâ**. Münşî ve tarihçi olarak şöhretini zamanımıza kadar devam ettiren asıl büyük eseridir. Cüveynî 650 (1252) veya 651 (1253) yılında yazmaya başladığı bu büyük tarihini 658'de (1260) tamamlamıştır. Eser 1912-1937 yılları arasında İranlı âlim Mirza Muhammed Kazvîni tarafından uzun ve mükemmel bir mukaddime, önemli hâşiyeler ve fihristler ilâvesiyle üç cilt halinde Leiden'de neşredilmiştir. Eser yalnız üslup bakımından değil, ihtiva ettiği zengin tarihî ve içtimai bilgiler itibarıyla da Moğol tarihinin birinci derecedeki kaynaklarından biridir. Eser Boyle tarafından İngilizce'ye (bk. bibl.), Mürsel Öztürk tarafından da Türkçe'ye tercüme edilmiştir (*Tarih-i Cihângüşâ*, I-III, Ankara 1988). 2. *Tesliyetü'l-işvân*. Haksız ithamlara mâruz kalarak iki defa hapsedilen Cüveynî, 1283'te serbest bırakıldıktan sonra yazdığı bu risâlede Abaka Han zamanında rakip ve düşmanlarının ithamları sonucu başına gelen felâketleri anlatır ve yaptığı bütün işlerde haklı olduğunu ispata çalışır. *Tesliyetü'l-işvân*, Abbas Mâhyâr tarafından bir mukaddime ve notlarla birlikte yayımlanmıştır (Tahran 1361/1982). Cüveynî'nin

bu konuda yazdığı ikinci bir risâlesi daha vardır. Ahmed Teküder'in İlhanlı tahtına çıkışından Mecdülmülk-i Yezdî'nin katline kadar meydana gelen olayları anlattığı bu eseri ölümünden altı ay önce yazmıştır. Risâle Mirza Muhammed Kazvîni tarafından *Târîh-i Cihângüşâ**'nin baş kısmında özet olarak neşredilmiştir.

Ayrıca yazdığı resmî mektuplar ve fermanların bir bölümü, Petersburg'da Institut des langues Orientales Kütüphanesi'nde, diğer bazı müelliflerin aynı nitelikteki eserlerini içine alan bir münşeat mecmuasında (178^a-193^a) yer almaktadır (bk. Rosen, s. 158; ayrıca bk. Müeyyidüddeve Muntelibüddin Bedî Atabek el-Cüveynî, *Kitâbü 'Atabeti'l-ketebe* (nşr. M. Kazvîni — Abbas İkbâl), nâşirlerin ön-sözü, s. T-Y).

BİBLİYOGRAFYA :

Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ* (nşr. Mirza Muhammed Kazvîni), Leiden-London 1912-16, I-III, ayrıca bk. nâşirin mukaddimesi, s. 1-126; a.e.: *The History of the World-Conqueror* (trc. J. A. Boyle), Manchester 1958, I, mütercimnin girişi, s. XV-XXXV; Müeyyidüddeve Muntelibüddin Bedî Atabek el-Cüveynî, *Kitâbü 'Atabeti'l-ketebe* (nşr. M. Kazvîni — Abbas İkbâl), Tahran 1329 hş., nâşirin önsözü, s. T-Y; V. Rosen, *Les Manuscrits persans de l'Institut des Langues Orientales*, Petersburg 1885, s. 158; Browne, *LHP*, III, 10, 12, 17, 20-24; Storey, *Persian Literature*, I/1, s. 260-266; Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edebe*, I, 444; Spuler, *İran Moğolları*, s. 11, 16, 18, 32, 36, 87-88, 91, 373, 380, 420; Sartori, *Introduction*, II/2, s. 1123-1124; J. Rypka, "Poets and Prose Writers of the Late Saljuq and Mongol Periods", *CHIr*, V, 622-623; a.mlf., *HIL*, s. 250, 314, 443; Reuben Levy, *An Introduction to Persian Literature*, New York-London 1969, s. 55-58; Barthold, *Türkistan*, s. 42-43; a.mlf. — J. A. Boyle, "Djuwayni", *El²* (İng.), II, 606-607; Safâ, *Edebiyyât*, III, 1209-1213; Hadî Hasan, "Ata-Malik Juvaini", *IC*, XXXIII/4 (1959), s. 280-282; M. Fuad Köprülü, "Cüveynî", *İA*, III, 249-255; *DMF*, II, 1743.



ORHAN BİLGİN

CÜVEYNÎ, İmâmü'l-Haremeyn

(İمام الحرمين الجويني)

İmâmü'l-Haremeyn

Ebü'l-Meâlî Rûknüddin Abdülmelik
b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî
et-Tâî en-Nisâbü'rî
(ö. 478/1085)

Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî.

18 (veya 10) Muharrem 419 (17 [veya 9] Şubat 1028) tarihinde Nîşâbur civarındaki Ezâzvâr (veya Büštenikân) köyünde doğdu. İlk olarak Nîşâbur'un ünlü müderrislerinden olan babasından ders al-

dı. "Şeyhü'l-Hicâz" diye tanınan amcası Ali b. Yûsuf'un da bir süre öğrencisi oldu. Daha öğrenciliğinin ilk yıllarında hocalarıyla ilmî konularda tartışarak dikkatleri üzerine çekti. Babası vefat edince henüz yirmi yaşını doldurmamış ve tahsilini tamamlamamış bir genç olmasına rağmen onun yerine getirilip müderrislikle görevlendirildi. Bir taraftan da öğrenimine devam ederek bölgenin ünlü âlimlerinden dersler aldı. Ebû Abdullah el-Habbâzî'den kıraat, Ali b. Fadâl el-Mücâşî'den Arap edebiyatı, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'den fıkıh, Ebû'l-Kâsım el-İşkâf'tan usûl-i fıkıh, Abdurrahman b. Hasan b. Aliyyek ile Ebû Nuaym el-İsfahânî ve daha başkalarından hadis ilimlerini tahsil etti. Birçok âlimle münazaralarda bulunarak Ehl-i sünnet inancını savundu ve bu mezhebin Nîşâbur çevresinde güçlenmesini sağladı. Bu durum "mihnetü'l-Eşâire" diye bilinen hadise ortaya çıkıncaya kadar sürdü. Şîr-Mu'tezil görüşleri koyu bir taassupla savunan ve Eş'arîliğin güçlenmesini hazmedemeyen devrin Büyük Selçuklu Veziri Amîdülmülk el-Kündürî, bid'atçılara minberlerden lânet okuması için Tuğrul Bey'den ferman çıkarttıktan sonra bunu Eş'ariyye âlimlerinin aleyhinde kullandı ve onların vaaz verme, ders okutma faaliyetlerini yasakladı; bir kısmının da hapsedilmesine karar verdi. Bu gelişmeler üzerine Cüveynî, aralarında Beyhakî ve Abdülkerîm el-Kuşeyrî gibi meşhur kişilerin de bulunduğu bir grup âlimle birlikte Nîşâbur'dan ayrılarak Bağdat'a gitti. Bölgenin ileri gelen âlimleriyle tanışıp ilmî sohbetlerde bulundu. Daha sonra Hicaz'a geçip (450/1058) dört yıl kadar Mekke ve Medine'de kaldı. Bu arada ders okutmaktan geri kalmayan Cüveynî'nin şöhreti bu bölgede de yayıldı. Tuğrul Bey'in vefatından sonra Selçuklu sultanı olan Alparslan'ın Kündürî'yi azledip yerine Nizâmülmülk'ü getirmesi üzerine Cüveynî Nîşâbur'a döndü (455/1063) ve kendisi için yaptırılan Nizâmiye Medresesi müderrisliğine tayin edildi; ayrıca vakıfların idaresi de uhdesine verildi. Burada vefatına kadar sürdürdüğü öğretim faaliyetine gencinden yaşlısına, cahilinden âlimine kadar pek çok kişi katılarak ilminden faydalandı. Her gün 300'ü aşkın kişinin derslerine devam ettiği nakledilir. Yetiştirdiği meşhur öğrenciler arasında Gazâlî, Kiyâ el-Herrâsî, Ali b. Muhammed et-Taberî, Abdülgâfir el-Fârisî gibi isimler yer alır. İlmî otoritesini kabul ettir-

CÜVEYNÎ, İmâmü'l-Haremeyn

diği ve "İmâmü'l-Haremeyn" unvanını taşıdığı yıllarda bile mütehasşis olarak gördüğü âlimlere öğrencilik yapmaktan çekinmedi. Hayatının son yıllarında tasavvufa karşı ilgi duydu ve riyâzetle meşgul oldu. 25 Rebîülâhır 478 (20 Ağustos 1085) tarihinde Nîşâbur civarındaki Bûş-tenikân köyünde vefat etti ve kendi evine defnedildi. Ölümünden birkaç yıl sonra cesedinin Hüseyin Kabristanı'na nakledilerek babasının yanına defnedildiği söylenir.

İlme karşı beslediği büyük sevgiden dolayı vaktinin çoğunu okuma, okutma ve eser yazma faaliyetlerine ayıran Cüveynî fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm, tefsir ve hadis alanlarındaki çalışmalarıyla tanınır; bunlardan özellikle kelâm ve usûl-i fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilir. Şâfiî mezhebine ait fıkıh ve usul kitaplarında geçen "İmam" tabiriyle Cüveynî kastedilir. Bu ilimlerde sadece Şâfiî'ye bağlı kalmamış, bizzat kendisi de bazı ihtihadlar yapmıştır. Sübkî onun bu ihtihadlarını *Şerh 'alâ Muhtaşarı İbn Hâcib* adlı eserinde toplamıştır (*Tabakât*, V, 192). Cüveynî'nin fikhî görüşleri müstakil araştırmalara da konu olmuştur. Abdülazîm ed-Dîb'in *Fıkhu İmâmî'l-Haremeyn* (Devha 1405/1985) adlı eseri bu araştırmalardan biridir. Usul ve hilâf ilimlerindeki yerini ise Cüveynî'nin *el-Kâfiye fi'l-cedel* adlı eserini neşreden Fevkiyye Hüseyin Mahmûd geniş olarak incelemiştir (nâşirin girişi, s. 26-144). Zehebî'nin, Cüveynî'yi hadiste zayıf ve yetersiz göreyerek tenkit etmesine karşılık Sübkî, bir iki hadiste hata yapmasının bu alanda zayıf olduğu mânasına gelmeyeceğini belirtir (*Tabakât*, V, 187-188).

Cüveynî'nin ilmî şahsiyetinde kelâmcılık ağır basar. Bu alanda kendisini yetiştirerek geniş bir kültüre sahip olmuş, sadece Bâkîllânî'ye ait 12.000 varak hacminde olduğu rivayet edilen eserleri âdetâ ezberlercesine okumuştur. İtikadî problemlerin çoğunda Eş'arî çizgisini takip etmekle beraber bazı konularda ondan ayrılmış, özellikle ilâhî sıfatların yorumu, âlemin hâdis oluşunun ispatı ve Allah-âlem ilişkisi gibi önemli konularda farklı görüşler ortaya koymuştur. Âlemin hâdis olduğunu ispat etmek için kendi dönemine kadar kullanılan delillere ilâveten hudûs ve imkân delillerini birleştirerek üçüncü bir metot geliştiren Cüveynî, Bâkîllânî'nin benimsediği "delilin yanlışlığı iddianın yanlışlığını gösterir" (in'ikâs-ı edille) prensibini reddetmiş, sınırlı da olsa kelâm ilminin kapıla-

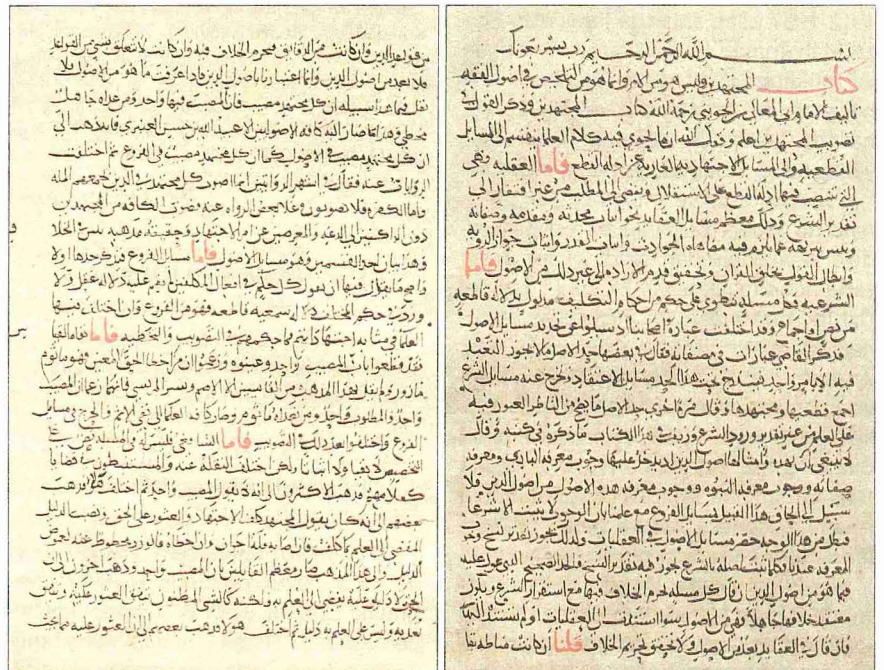
rını felsefeye açmış, **ahval*** nazariyesine meyletmiş, tabiat kanunlarında determinizm bulunmadığını söylemiş ve kelâm ilminde Gazzâlî ile birlikte müteahhirîn devrinin başlamasına zemin hazırlamıştır (Cüveynî, *el-Kâfiye fi'l-cedel*, nâşirin girişi, s. 199; İbrâhîm Medkûr, s. 52). Cüveynî'nin bazı kelâmî görüşleri şöyledir: Bilgi bir şeyi olduğu gibi kavramaktır. Akıl bilgiyi meydana getiren bir vasıta olmakla beraber mutlak ve sınırsız bir kaynak değildir, vahiyle desteklenmedikçe gerçeğin bilgisini kavramakta yetersiz kalır. Nazar ve tefekkürün bir türü olması itibarıyla cedel, Aristo mantığını benimseyenlerin öne sürdüğü gibi zannî değil kesin bilgiye ulaştıran bir yoldur.

Tabiat olayları arasında görülen düzen doğrudan doğruya ilâhî bilginin bir sonucu olup Allah tarafından konulan kanunlara bağlıdır. İki olay veya iki varlık arasındaki bağlantı ilâhî iradenin tecellisinden ibarettir. Bundan dolayı tabiat hadiseleri arasında ontolojik bir zorunluluk yoktur. Âlemin hâdis olduğunu gösteren en güçlü delil, onun kadîm olmadığını veya cevherler ve arazların hudûsunu esas alan delil değil zorunsuzluğu yoluyla hâdis olduğunu ispatlayan delildir. Şöyle ki, arzin başka hacim ve

şekillerde, gök cisimlerinin de bugünkünden farklı yerlerde bulunmaları mümkün olduğu halde şu andaki konumlarına sahip oluşları, bütünüyle âlemin bir "muhassıs"ı ihtiyaç gösteren mümkün ve dolayısıyla hâdis bir varlık olduğunu ispat eder (Şehristânî, s. 11-12). Ayrıca âlemin hâdis olduğunu zamanın sonluluğu fikrine dayanarak ispat etmek de mümkündür. Âlemden başlangıcı olmayan hâdislerin bulunması imkânsızdır, öyle ise âlemi kuşatan zaman sonludur, dolayısıyla âlem hâdistir (Bedevî, I, 714-715).

Allah'ın varlığını bilmek için akıl yürütmek dinin yüklediği bir vecibedir (Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 10, 11). İlâhî zâtın ayrı kadîm sıfatlar kabul etmek kadîmlerin çokluğu fikrine götürdüğü için zât-sıfat ilişkisini ahval görüşüyle açıklamak bu konuda en uygun izah tarzıdır. Bu da sıfatları, ilâhî zâtın varlık ve yoklukla nitelenemeyen halleri olarak açıklamaktan ibarettir. Yani ilâhî sıfatlar, ne var olmakta ne de varlıklarını sürdürmekte zâtın bağımsız olamazlar, ancak zâtla birlikte düşünülebilirler (Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 80-84). Ebû Hâşim'in öne sürdüğü gibi sıfatları (halleri) zâta bağlayan umumi bir hal yoktur (Tritton, s. 184). Nefsî ve mânevî şeklinde iki gruba ayrı-

Cüveynî'nin *et-Telhiş* adlı eserinin ihtihadla ilgili bölümünün yer aldığı nüshanın ilk iki sayfası (TSMK, III. Ahmed, nr. 1237/2)



labilen sıfatları ispat etmek için başlıca kaynak akıl değil nakildir. İlâhî zâtın, onu diğer zâtlardan ayıran ve sadece ona mahsus olan özel bir sıfatı bulunabilirse de insanların bunu kavramaları imkânsızdır (Şehristânî, s. 169, 174-175; İbn Teymiyye, *Mecmû'û fetâvâ*, VI, 73). Bekâ zâtın ötesinde bir sıfat değildir, yani Allah zâtında mevcut bir sıfattan dolayı değil zâtından ötürü bâkîdir. İlâhî irade için bir sınır yoktur. Emir ile irade aynı şey değildir; zira Allah dilemediğini emreder, emretmediğini diler (Tritton, s. 183-184). Allah kelâmı olan Kur'an yazılmış metinler halinde Cebrâil tarafından Hz. Peygamber'e bildirilmiş değildir, aksine Cebrâil ilâhî kelâmı idrak edip anlamış, sonra yeryüzüne inerek anladıklarını Hz. Peygamber'e bildirmiş, o da bunları kavramıştır (Cüveynî, *el-İrşâd*, s. 135). Haberi sıfatlarla ilgili naslar te'vil edilmeyip zâhiri üzere bırakılmalı ve gerçek anlamları ilâhî ilme havale edilmelidir. Cüveynî kulların fiillerinin biri Allah'a, diğeri kula ait olan iki kudretin birlikte etki yapmasıyla meydana geldiği şeklindeki görüşü reddeder. Bir tek fiilin iki kâdirin kudretiyle meydana gelmesi imkânsızdır; çünkü bir olan iki kudrete bölünmez. Şu halde fiil sadece kulan kudretiyle meydana gelir; ancak kulda bu kudreti yaratan Allah'tır. Böylece kulan kudreti onun bir eseri olmayıp sadece sıfatıdır; bu sıfatla meydana gelen fiil hâdis kudret açısından kula, takdir ve yaratma açısından Allah'a nisbet edilir (Cüveynî, *el-'Aķidetü'n-Nizâmiyye*, s. 32-34). Cüveynî *el-İrşâd*'da (s. 226-228) Eş'ariyye'nin genel kanaatine uyarak Allah'ın, kullarını güç yetiremeyecekleri fiilleri yapmakla yükümlü tutmasını câiz görmüşse de daha sonra yazdığı *el-'Aķidetü'n-Nizâmiyye*'de (s. 42) bu fikrinden vazgeçtiğini belirtmiştir (ayrıca bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'û fetâvâ*, VIII, 298).

Peygamberlik müessesesini ispat eden en kuvvetli delil mucizedir, bunun dışında getirilecek deliller kesin olmaktan uzaktır. Peygamberlerin, ismet sıfatını zedelemeyecek küçük günahlar işlemleri mümkündür. Kitap ve sahih sünnetle sabit olan bütün itikadî hususlara iman etmek gerekir. Çünkü hiçbir naklî bilgi akla aykırı değildir. Devlet reisinin seçimi için ümmetin icmâ etmesi şart değildir. Daha faziletli biri varken fazilette ondan aşağı olanın seçilmesi mümkündür. Esas itibarıyla kulu Allah'a karşı âsi yapan hiçbir günah küçümsenemez, ancak yine de günahlar arasında büyük-küçük ayrımı yapılabilir.

Cüveynî, ömrünün çoğunu bir kelâmcı olarak geçirmesine rağmen son dönemlerinde yazdığı *el-'Aķidetü'n-Nizâmiyye* adlı eserinde Allah'ın sıfatları gibi bazı meselelerde Selef'e yakın bir yol takip ettiği ve bir ölçüde fikirlerini değiştirdiği için müteahhir kaynaklarda ona atfedilen görüşleri bu hususu dikkate alarak değerlendirmek gerekir. Bazı kaynakların Allah'ın cüz'iyâtı bilmediği görüşünü Cüveynî'ye atfetmeleri (bk. Sübkî, V, 189) isabetsizdir. Zira o Allah'ın cüz'iyâtı bilmediğini söylememiş, sonsuz sonsuz olarak bildiği görüşünü savunmuştur. Nitekim Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin de Cüveynî'ye atfedip tenkit ettiği görüş bu şekildedir (*el-'Avâsım*, s. 138-140). Cüveynî'nin görüşlerini tenkit edenler içinde Şehristânî ve Seyfeddin el-Âmidî önemli bir yer tutar. Bunlar özellikle ahval teorisi konusunda Cüveynî'ye dikkat çekici eleştiriler yöneltmişlerdir. Bazı kaynaklarda Eş'ariyye içinde haberi sıfatları ilk defa Cüveynî'nin te'vil ettiği belirtilirse de (bk. İbn Teymiyye, *Mecmû'û tefsîr*, s. 330) bu doğru değildir. Zira bunu ondan önce İbn Fûrek'in başlattığı bilinmektedir (Yavuz, s. 100-104). Ali Sâmî en-Neşşâr, Cüveynî'nin ilâhî sıfatları ispat etmek için sadece akıl istidlâli kullandığını belirtir ve onun akaid konularında nakli esas aldığından şüphe edilmemelidir. Öyle görünüyor ki bazı âlimlerin Cüveynî'ye aynı konuda farklı fikirler atfetmeleri, onun itikadî görüşlerinde Selefî yönde bir değişikliğin meydana gelmesiyle ilgili bir husustur. Sübkî böyle bir değişikliğin gerçekleşmediğini söylemekte ise de (*Tabakât*, V, 186-187, 191) Cüveynî'nin *el-'Aķidetü'n-Nizâmiyye*'si dikkate alındığı takdirde onun bu kanaate katılmak zorlaşmaktadır. Cüveynî'nin, görüşlerinin büyük bir kısmında Eş'arî, kelâm sıfatı konusunda İbn Küllâb, sıfat teorisinde Ebû Hâşim, günah probleminde İbn Fûrek çizgisini takip ettiği söylenebilir. Kullara ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığı inancını akıl bir temele oturtmaya çalıştığı için her sebebin zorunlu olarak bir sonucu gerektirdiğini ifade eden ve zorunlu bir âlem görüşüne götüren nedensellik ilkesini eleştirmiş, böylece Gazzâlî'nin felsefeyi tenkide yönelmesinde ve determinizmi reddetmesinde etkili bir rol oynamıştır. Başlangıcı bulunmayan hâdis varlıkların imkânsızlığını ispat etmek için geliştirdiği orijinal delil de (Bedevî, I, 700) kelâm ilmine yaptığı katkılar arasında zikredilebilir. Cüveynî'nin itikadî görüşleri çeşitli araştırmalara konu

olmuştur. Âlem telakkisini Fevkiyye Hüseyin Mahmûd *el-Cüveynî İmâm'ul-Haremeyn* (Kahire 1964) adlı eserinde, ilâhiyat ve tabiat sistemini Mehmet Dağ *İmam el-Haremeyn el-Cüveynî'nin Âlem ve Allah Görüşü* (basılmamış doçentlik tezi, AÜ İlahiyat Fakültesi) adlı araştırmasında, Eş'ariyye mezhebi içindeki yerini Ali Cebr *İmâm'ul-Haremeyn bâni'l-medreseti'l-Eş'ariyyeti'l-hadişe* adlı çalışmasında incelemiştir. Muhammed ez-Zühaylî de *el-İmâm el-Cüveynî* adını taşıyan bir monografi hazırlamıştır (Dimaşk 1406/1986). Abdülazîm ed-Dîb, Cüveynî'nin hayatını ve fikhî cephesini *İmâm'ul-Haremeyn ve Fıkhı İmâm'ul-Haremeyn* adlı eserlerinde ele almıştır (bk. bibl.).

Eserleri. Cüveynî'nin büyük bir kısmı kelâm, fıkıh, usûl-i fıkıh, bir kısmı da tefsir, ahlâk, hadis ilimlerine dair olan ve sayıları otuzu aşan eserlerinin belli başlıları şunlardır:

A) Kelâm. 1. *eş-Şâmil* fi usûli'd-dîn*. Kelâma dair en hacimli eseridir. Bir kısmı Ali Sâmî en-Neşşâr ve arkadaşları tarafından yayımlanmıştır (İskenderiye 1969). 2. *el-İrşâd* ilâ kavâ'ib'i'l-edilleti fi usûli'l-i-tikâd*. Muhammed Yûsuf Mûsâ ve A. Abdülmün'im Abdülhamîd (Kahire 1369/1950), ayrıca Es'ad Temîm (Beyrut 1405/1985) tarafından yayımlanmıştır. 3. *el-'Aķidetü'n-Nizâmiyye**. En son eserlerinden olup Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'e ithaf edilmiştir (Kahire 1948). 4. *Lüma'u'l-edille fi kavâ'id-i Ehli's-sünne*. Akaide dair muhtasar bir eser olup ilk defa Fevkiyye Hüseyin Mahmûd tarafından neşredilmiş (Kahire 1385/1965), daha sonra da Michel Allard tarafından Fransızca'ya tercüme edilerek yayımlanmıştır (Beyrut 1968). Abdullah b. Muhammed et-Tilimsânî *Lüma'u'l-edille*'ye bir şerh yazmıştır (Zebîdî, II, 90, 92). 5. *Şifâ'u'l-galîl* fi beyâni mâ vaķa'a fi't-Tevrât ve'l-İncil mine't-tahrîf ve't-tebdîl*. Tevrat ve İncil'in yahudi ve hristiyanlarca tahrif edildiğini ispat etmeye çalışan kitap Michel Allard tarafından Fransızca'ya çevrilerek neşredilmiştir (Beyrut 1968). Ahmed Hicâzî es-Sekkâ eseri ayrıca yayımlanmıştır (Kahire 1979). 6. *Mesâ'ilü'l-İmâm 'Abdilhak eş-Şiklî*. Abdülhak es-Siklî'nin Cüveynî'ye sorduğu itikada dair soruları ve bunlara verilen cevapları ihtiva eden bu risâle Abdülazîm ed-Dîb tarafından neşre hazırlanmıştır. 7. *Risâle fi zikri hâli's-Şeyh Ebî 'Alî İbn Sînâ*. Süleymaniye Kütüphanesi'nde bir nüshası vardır (Esad Efendi, nr. 3688).

CÜVEYNÎ, İmâmü'l-Haremeyn

B) Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh. 1. Nihâyetü'l-ma'âb fi dirâyeti'l-mezheb. Cüveynî'nin "hayatımın meyvesi" diye nitelendirildiği eser Şâfiî fikhına dair önemli kaynaklardan biri olup Abdülazîm ed-Dîb tarafından iki büyük cilt halinde yayımlanmıştır (Devha 1399/1979). Eseri ilk olarak Cüveynî'nin kendisi, daha sonra da İzzeddin İbn Abdüsselâm ve İbn Ebû Asrûn ihtisar etmişlerdir. **2. el-Ğiyâsî*** (Ğiyâsü'l-ümem fî iltiyâsî'z-zülem). İslâm anayasa hukukuyla ilgili konuları inceleyen eseri Mustafa Hilmi ile Fuâd Abdül-mün'im (İskenderiye 1979), ayrıca Abdülazîm ed-Dîb (Katar 1401) tahkik ederek neşretmişlerdir. **3. el-Burhân fî usûlî'l-fıkh***. Abdülazîm ed-Dîb tarafından ilmi neşri yapılmıştır (Devha 1399/1979). **4. el-Varakât* fî usûlî'l-fıkh.** Celâleddin el-Mahallî ile Hattâb el-Mâlikî tarafından şerhedilen bu küçük risâleyi Abdüllatif Muhammed el-Abd yayımlamıştır (Kahire 1396/1977). **5. et-Telhîş** (Telhîşu't-Taqrîb). Bâkullânî'nin fıkıh usulüne dair eserinin muhtasarıdır. Taiz'de el-Muzaffer Camii Kütüphanesi'nde (nr. 314) kayıtlı nüshanın Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye Kütüphanesi'nde (nr. 2083) bir mikrofilm mevcut olup eserin sonunda yer alan ve Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde de (III. Ahmed, nr. 1237/2) müstakil olarak bulunan icthadla ilgili bölümü bu iki nüsha esas alınarak Abdülhamîd Ebû Züneyd tarafından *Kitâbü'l-İctihâd* adıyla yayımlanmıştır (Beyrut 1408/1987). **6. el-Kâfiye fî'l-cedel.** Celâleddin el-Mahallî'nin ilmine dair olan eseri Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, kitabın tahlilini ihtiva eden uzun bir mukaddime ile birlikte neşretmiştir (Kahire 1399/1979). **7. ed-Dürretü'l-mu'âyye fî mâ vaqa'a fî hî'l-hilâf beyne's-Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye.** Eserin I. cildini Abdülazîm ed-Dîb yayımlamıştır (Devha 1406/1986). **8. Muğîşü'l-halk fî ihtiyâri'l-eḥaḳ.** Müellifin Şâfiî mezhebini diğer mezheplere tercihini konu edinen eserin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'nde mevcuttur (Ayasofya, nr. 2194, Esad Efendi, nr. 3532).

Kaynaklarda Cüveynî'ye atfedilen diğer bazı eserler de şunlardır: *Medârikü'l-ukûl*, *Fî İşbâtı kerâmâtı'l-evliyâ*, *Fî't-Tekfîr*, *el-Esâlib fî'l-hilâf*, *Ğunyetü'l-müstersidîn*, *et-Tuḥfe fî usûlî'l-fıkh*, *et-Tebşıra fî'l-vesvese*, *Şerḥu Lübâbî'l-fıkh li'l-Meḥâmilî*, *el-Erba'ün*, *Tefsîr-rû'l-Kur'ân*, *Divânü ḥuṭab ve mevâ'iz*, *el-Ümed*, *el-Furûḳ*.

BİBLİYOGRAFYA :

Cüveynî, *el-İrşâd* (Muhammed), tür.yer.; a.mlf., *el-Akîdetü'n-Nizâmîyye* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1399/1979, tür.yer.; a.mlf., *el-Kâfiye fî'l-cedel* (nşr. Fevkiyye Hüseyin Mahmûd), Kahire 1399/1979, nâşirin girişi, s. 26-144, 199; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-'Avâşım* (Tâlibî), Beyrut, ts., s. 138-140; Şehristânî, *Nihâyetü'l-ikdâm*, s. 11-12, 78-79, 109, 131, 169, 174-175; İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbî'l-müfterî*, s. 278-285; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 192; Âmidî, *Ğayetü'l-merâm*, s. 27, 44, 169, 171, 184, 207; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamîd), II, 341-342; İbn Teymiyye, *Mecmâ'u fetâvâ*, IV, 17, 61; VI, 52-73, 135, 275; VIII, 298; a.mlf., *Mecmâ'atü tefsîr* (nşr. Abdüssamed Şerefeddin), Bombay 1374/1954, s. 330; Sübkî, *Ṭabaḳât*, V, 165-222; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 358; *Keşfü'z-zunûn*, I, 68, 70, 75, 242, 253, 339, 343, 366, 377, 380, 396; II, 1024, 1124, 1159, 1541, 1561, 1562, 1641, 1754, 1990, 2005; Zebîdî, *İthâfû's-sâde*, II, 90, 92; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, Haydarâbâd 1329, I, 440; II, 188; Fevkiyye Hüseyin Mahmûd, *el-Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn*, Kahire 1964, s. 147-148, 199, 202, 207-208, 210-211; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefî fî'l-İslâm*, İskenderiye 1966, s. 330; Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut 1979, I, 679-748; W. M. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 355; Abdülazîm ed-Dîb, *İmâmü'l-Haremeyn*, Küveyt 1401/1981; a.mlf., *Fıḫhu İmâmî'l-Haremeyn*, Kahire 1409/1988; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessîrîn*, I, 333; İbrâhim Medkûr, *Fî'l-Felsefeti'l-İslâmiyye*, Kahire 1983, s. 52; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 183-187; Y. Şevki Yavuz, *İslâm Akaidinin Üç Şahsiyeti*, İstanbul 1989, s. 100-104; İsmail Hakkı İzmirli, "İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Meallî el-Cüveynî", *DİFM*, sy. 9 (1928), s. 1-33; Mehmed Dağ, "İmam el-Haremeyn el-Cüveynî'de Nedensellik Kuramı", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Samsun 1987, s. 38; C. Brockelmann, "Cüveynî", *İA*, III, 249; a.mlf. — [L. Gardet], "al-Djuwaynî", *El²* (İng.), II, 605-606.



ABDÜLAZİM ED-DİB

CÜVEYNÎ, Rüknu'l-İslâm

(ركن الإسلام الجويني)

Ebû Muhammed Rüknu'l-İslâm Abdullâh b. Yûsuf b. Abdillâh el-Cüveynî (ö. 438/1047)

Şâfiî fakih ve müfessir.

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin babasıdır. Nişâbur yakınlarındaki Cüveynî'de doğdu. Babasından edebiyat okudu; ardından Nişâbur'a giderek Ebû't-Tayyib Sehl b. Muhammed eş-Su'lûkî'den fıkıh tahsili yaptı. Daha sonra Merv'de Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl el-Mervezî'nin fıkıh derslerine devam ederek icâzet aldı. Hocası Kaffâl el-Mervezî'den başka Adnân b. Muhammed ed-Dabbî, Ebû Nuaym Abdülmelik b. Hasan, İbn

Mahmîş ve Ebû'l-Hüseyin b. Bîşrân'dan da hadis dinleyen Cüveynî'den oğlu İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, Sehl b. İsmâil, Ali b. Ahmed el-Medîni ve başkaları rivayette bulunmuşlardır. 407 (1016-17) yılında Merv'den tekrar Nişâbur'a döndü. Burada ders okuttu, fetva ve ilmi münazara meclisleri kurarak birçok ilim adamının yetişmesine vesile oldu. Zamanında Şâfiî mezhebinin önde gelen âlimlerinden biri olan ve çoğu fıkha dair olmak üzere çeşitli eserler yazan Cüveynî Zilkade 438'de (Mayıs 1047) Nişâbur'da vefat etti.

Eserleri. *el-Cem^c ve'l-farḳ*, *el-Vesâ'il fî furûḳu'l-mesâ'il*, *Mevḳafü'l-imâm ve'l-me'mûm* (bu üç eserin yazma nüshaları için bk. Brockelmann, *GAL*, I, 482; *Suppl.*, I, 667). Kaynaklarda adı geçen diğer eserleri de şunlardır: *el-Muḥtaşar*, *et-Tebşıra*, *et-Tezkire*, *Silsiletü'l-vâşıl*, *Şerḥu'r-risâle*, *et-Tefsîr-rû'l-kebîr*, *el-Muḥîṭ*. Cüveynî'nin herhangi bir mezhebe bağlı kalmaksızın doğrudan hadislere dayanarak yazmaya başladığı bir fıkıh kitabı olan son eser, bazı bölümlerini gören meşhur hadis âlimi Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî'nin tenkit mahiyetinde bir risâle kaleme alması üzerine (bk. Sübkî, V, 77-90) yazımından vazgeçilerek tamamlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbî'l-müfterî*, s. 257-258; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 192; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 315; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 47-48; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela'*, XVII, 617-618; Sübkî, *Ṭabaḳât*, V, 73-93; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, XII, 55; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, V, 42; Dâvûdî, *Ṭabaḳâtü'l-müfessîrîn*, I, 253-254; *Keşfü'z-zunûn*, I, 339, 385, 445, 601; II, 996, 1258, 1621, 1626, 1910; Brockelmann, *GAL*, I, 482; *Suppl.*, I, 667; a.mlf., "Cüveynî", *İA*, III, 249; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 451; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 290-291; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, VI, 165; Bilmen, *Tefsîr Tarihi*, I, 414-416; J. Schacht, "al-Djuwaynî", *El²* (İng.), II, 605.



BEŞİR GÖZÜBENLİ

CÜVEYNÎ, Şemseddin

(شمس الدين الجويني)

Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed (ö. 683/1284)

İlhanlı devlet adamı.

Ünlü tarihçi ve devlet adamı Alâeddin Atâ Melik Cüveynî'nin kardeşi olup çocukluğu, öğrenimi ve gençliği hakkında hiçbir bilgi yoktur. Hülâgû tarafından 661'de (1263) sâhib - divânîliğe getirildi. Cüveynî bu görevine Abaka Han dö-